

Човешкият капитал в условията на глобализация

доц. д-р Атанас Казаков
УНСС, катедра „Икономика“
e-mail: at_kazakov@abv.bg

Резюме: Новият етап на глобализация предизвиква множество проблеми и предизвикателства, свързани с човешкия капитал. Една част от тях се отнасят до по-високите изисквания към него, свързани с принципно различните цели и задачи, възникнали не само в планетарен, но и в регионален и национален план.

Информационната епоха, новата икономика, основаваща се на знанието, и предизвикателствата, създадени от поредната финансова и икономическа криза, налагат приоритетно решаване на задачи, свързани с неговото формиране и използване. Краткосрочните и дългосрочни цели на българското общество следва да се преориентират в по-голяма степен към такива изменения в човешкия фактор, които да го подготвят за тези предизвикателства.

България се включва в глобалната икономика като страна – членка на Европейския съюз. Това ни задължава да преосмислим не само участието си в международното разделение на труда, но и да потърсим онези пазарни ниши, които ни дават предимства и шансове, свързани с териториални и регионални дагености, както и предимства, произтичащи от българския национален характер. Стратегическо направление в тази посока е развитието на човешкия капитал, него-

вото качествено изграждане и ефективно използване.

Ключови думи: човешки капитал, глобализация, глобална икономика, човешки ресурси, бедност.

JEL: E24, J24, O11, O15.

Напоследък едва ли има по-широко дискутирана тема от глобализацията. При това същественото е, че в нея се влага най-различно съдържание. Тъй като става дума за планетарен процес, навлязъл в нов етап през последните няколко десетилетия, различията във вижданията за същността и измеренията на това явление следва да приемаме като нещо нормално.

По принцип всеки термин или категория в икономическото познание следва да бъде използван само по предназначение. Това в най-голяма степен се отнася и за глобализацията, която трябва да свързваме с всички процеси, които имат планетарен характер. Понятието „глобализация“ идва от „глобус“, т.е. кълбо, в смисъла на земното кълбо. За съжаление често пъти това понятие се използва за означаване на процеси, които нямат нищо общо с планетарното протичане на явленията в икономическата, социалната или природната среда.

За финансовия магнат Джордж Сорос глобализацията се свързва с функционирането на световните финансови пазари и трансна-

ционалните корпорации. „Глобализацията е широко използван термин, който има множество значения, пише той. В контекста на тази книга аз го разбирам като развитие на глобалните финансови пазари, нарастване на мозъчеството на ТНК и нарастващо влияние на последните върху националните икономики“ [1].

За водещи социолози глобализацията е процес, свързан със социалните изменения или с прехода от индустриално към постиндустриално общество, или „третата Вълна“ на Тофлър. За мнозина глобализацията е явление, което се отъждествява с функционирането на световните институции, които сякаш я олицетворяват с техните форуми, пораждащи противоречиви оценки. Движенията на „антиглобалистите“ са протест не срещу самата глобализация като обективен процес, а срещу начините и формите на нейното осъществяване, което ощетява бедните държави и задълбочава пропастта между богатия Север и бедния Юг. Както отбелязва Зигмунд Бауман, „За някои „глобализацията“ е това, което сме задължени да правим, ако искаме да бъдем щастливи, за други „глобализацията“ е причината за нашето нещастие. За всеки обаче „глобализацията“ е неподатливата участ на света, необратим процес: тя е също процес, който засяга всички ни в една и съща степен и по един и същи начин“ [2].

Могат да се изброят поне няколко дузини зависимости и процеси, които започват с формулировката „глобален“. Такива са: глобализацията на системите, глобалната държава, глобалната епоха, глобалната икономика, глобалната култура, глобалната наука, глобалните градове, глобалните движения, глобалните институции, глобалните медии, глобалните сили, глобалното гражданство, глобалното затопляне, глобалното изкуство, глобалното общество, глобалното село и др. [3].

Мартин Олброу дава по-широка трактовка на процесите на глобализация. Според него глобализацията обхваща процеси:

- а) чрез активно разпространение на практики, ценности, технологии и групи човешки продукти в рамките на цялото земно кълбо;
- б) когато глобалните практики упражняват все по-голямо влияние върху живота на хората;
- в) когато земното кълбо служи като фокус на човешките дейности или като предпоставка за формирането им;
- г) в случай на значима промяна, предизвикана от взаимодействието на всякакви погодни агенти [3].

„Всички, завършващи на „изация“, отглаголни съществителни предполагат промяна“, твърди същият автор в книгата си „Глобалната епоха“. И по-нататък: „Терминът глобализация обвързва синтаксиса на глобалното и неговите производни в разклонена мрежа от значения“. Това не само е вярно, но е гостъпно и разбираемо. Аналогията с процесите на урбанизация, приватизация, социализация е повече от очевидна. Глобализацията изразява някаква съществена промяна в статуквото, която движи измененията в световен план във всички области – икономическа, социална, природна среда и др. Това като обективна тенденция е заложено в дълбоката същност на съвременния свят. Затова следва да се съобразяваме с процесите на глобализация, доколкото тя не се интересува от нашето мнение по оценката на процеса.

За някои глобализацията е опасност от загуба на позиции, на господство или водачество – например заплахата за хегемонията на американския свят. С такова виждане не можем да се съгласим. За други това е глобалната държава или глобалната икономика. За трети – глобалната култура в различни

те ѝ аспекти. За други е глобалният научен прогрес и обменът на научна информация. Всъщност едва ли има процес, който да не е засегнат от глобализацията. При това през последните десетилетия е налице мощно ускоряване на интензитета при реализацията на глобални цели.

В дискуссионен план, ако трябва да определим собственото си становище, глобализацията не бива да се разглежда като процес от последните десетилетия. Отдавна съществуват символи на глобализацията, които никога не може да отрече. Като се започне от Галилео Галилей, Николай Коперник и първото околосветско пътешествие по вода от Магелан, белаяло настъпването на модерната епоха с Великите географски открития. Първата индустриална революция разширява полето и възможностите на глобализацията. Двадесетият век ще се запомни и със световните, т.е. глобалните войни, които носят и това название – Първа световна и Втора световна война.

Има знакови глобални явления и процеси и след Втората световна война. Едно от тях е първият изкуствен спътник на земята в галечната 1958 година, който стана символ на съвременната глобална цивилизация. Съгласни сме с виждането на М. Олбру, че Магелан е символ на модерната епоха, докато сателитът – на глобалната епоха (виж цит. произв., с. 142).

По принцип науката, в това число и икономическата, е глобално явление. Задача на науката като теоретична икономия е да прави анализ на фактите, които непрекъснато исторически се изменят. Икономическото познание се занимава с исторически постоянно изменящ се материал. Развитие на науката в същото време е и развитие на нейния категориален апарат, който непрекъснато отразява новите факти. Глобализацията

е именно такъв неоспорим факт, който вероятно ще ознаменува прехода от националните закономерности в областта на икономиката към глобалните процеси в икономическата област. Сега глобализацията в тази област не е както се е проявявала преди сто или двеста години. Особено от 80-те години на 20-и век с мощното ускоряване на някои процеси в планетарен мащаб, с първата глобална революция и с навлизането на няколко водещи икономии в епохата на слединдустриалните общества, глобализацията, по всичко изглежда, че е навлязла в нов етап от своето развитие. По същото време и малко по-късно (90-те години на 20-и век) на практика се показва необратимият характер на процесите, свързани с глобализацията. Това е същинска глобална революция, при което количествените натрупвания преминават в нови качествени изменения. Процесите на глобализацията се изследват непрекъснато от авторитетни институции в рамките на ООН, Римския клуб, ЮНЕСКО, Световната банка, МВФ, както и на световни, регионални и национални научни форуми.

Според нас е най-подходящо процесите на глобализацията да се изследват в контекста на връзката на планетарните проблеми с някои от аспектите на икономическото и общественото битие в световен, регионален и национален аспект. Такава връзка безспорно съществува, защото в крайна сметка глобализацията като обективен процес комуникира двустранно с човешкия материал. От една страна, тя е резултат от човешката дейност най-общо, и второ – глобализацията влияе понякога събоносно върху всичките аспекти на човешкото битие. Човечеството е създадо техника и технологии, които неимоверно увеличават реалните сили за въздействие върху себе си и природата. В същото време обаче тези мощни сили, глобални по своята природа, могат да застрашат и реално застрашават основите на живота

на хората. Глобализмът въздейства върху човешката цивилизация, променяйки битието на всички нас, на семейната и производствената среда, на националните стопанства и интеграционните общности.

Естественият прогрес на човечеството исторически никога не е секвал и това се дължи на приноса на отделните цивилизации. Това са постиженията на арабския свят в развитието на науките преди европейската доминанта. Това са приносите на гревните цивилизации на Изтока и най-вече развитието на науката и обществото в Китай. Според редица автори китайското общество по всички признаци е било подготвено да реализира индустриалния преврат. За това са му попречили консерватизмът и следването на традициите. „Китай е можел да стане месторождението на първата промишлена революция, но неговата култура и организационна структура са му попречили“, пише Л. Търоу в „Бъдещето на капитализма“ [4].

Първенстващата роля на Европа в генерирането на прогреса през последните няколко години като безспорен факт има своето логично обяснение. Тази водеща роля е извеждала дълго време стария континент на челни позиции с комплекс от постижения в науката, техниката и технологиите. Европейската цивилизация е приемник на гревногръцката култура най-общо. На практика американското общество (САЩ), което господства почти през целия двадесети век, също има европейски корени. Доминирането в съвременния глобализиращ се свят до голяма степен е резултат главно от развитието на човешкия прогрес в Елада, Европа и САЩ и е заложено исторически така, както ни е познато от историята. Това обаче едва ли ще е задълго във времето. Глобализацията дава простор и импулси за оспорване на статуквото и водачеството от други цивилизации и центрове на материалната и духовната

култура. Въпросът е на време и на създаване на икономически потенциал.

За България включването в процесите на глобализация съвпадна с годините на прехода към пазарна икономика, приемането ни в ЕС и НАТО, защото по всеобща оценка новият етап в развитието на глобализацията стартира на границата между 80-те и 90-те години, когато на практика рухнаха централно управляваните стопанства. Това стана по силата на множество обстоятелства, в това число и с „приносите“ на човешкия фактор.

Така изследването на проблемите на глобализацията за нас трябва да става успоредно с осъществяването на пазарния преход. Това обстоятелство внася нюанси, като подчертава твърде голямата специфика на участието на страната в глобализационния процес. За България това участие минава все повече чрез структурите, организациите и институциите на Европейския съюз, което за нас е исторически шанс, защото ни се осигуряват „външни ползи“ от самото членство. За тези положителни ефекти от членството ние като общество нямаме някаква особена заслуга, тъй като са завоевание от досегашното развитие на Европейската общност. Този шанс ни позволява да се впишем със свой собствен принос в онова, което глобализацията налага, но през критерия на структурите на ЕС, Европейския социален модел, Европейското икономическо и социално пространство, дори европейската мечта (според Рифкин).

В глобализацията се свят самото формиране на Европейския съюз през десетилетията и етапите, през които е минала Европейската общност, са свидетелство и един от белезите на глобализацията. В същото време това идва да покаже, че в съвременния свят се съревновават предимно гиганти. Според

нас една от причините за формирането на ЕС очевидно е свързана с необходимостта да се формира критична маса от територия, население и ресурси, която да е съизмерима със САЩ и другите големи държави в световен мащаб, които ще си оспорват световното лидерство и борбата за влияние. Освен САЩ, това са и гигантите на Изток, които все повече ще напомнят за себе си. Създавайки икономически потенциал, те ще се опитват да афишират своята национална култура и традиции, история, наука, медицина или религия.

Процесът на глобализация трябва да се разглежда не само в своята необратимост, но и от позициите на необходимостта той да се развива максимално предвидимо. Това е така и покрай обстоятелството, че оценката за този процес, както и вижданията за него понякога са коренно противоположни. Като всеки съвременен процес той има своите предимства и недостатъци, вторични белези и ефекти, които сме длъжни да разбираме и съобразяваме.

Едно от най-важните неща, които изисква глобализацията, свързваме с налагането на планетарни стандарти в различни области. За нас например такива са европейските образователни стандарти, стандартите за качество, ако става дума за човешкия капитал и формирането на качествен човешки материал. Например глобализацията направи световните финансови пазари независещи от съответните национални институции. Те трудно могат да влияят върху интензитета и посоката на мощните глобални финансови потоци. В същото време се вижда, че по отношение на човешките ресурси нещата не стоят така. Нито като движение, нито като интензитет или дислокация по планетата. „Глобализацията осигурява свободно движение на финансовия капитал. Движението на човешкия капитал обаче си остава строго регулирано. Хората, нуждаещи се от

социално осигуряване, не могат да напускат страната, докато финансовият капитал може“, отбелязва Дж. Сорос.

В началото споделихме убеждението си, че теоретичната икономия непрекъснато следва да анализира фактите, за да направи съответните теоретични обобщения чрез променящата се система от знания. Какви са фактите в началото на 21-ви век в областта на човешките ресурси и човешкия капитал?

Интересно е да се знае, че пет съвременни държави обхващат почти 50 % от световното население. Това са Китай (1 милиард и 400 милиона души), Индия (1 млрд. и 100 милиона души), САЩ (300 млн. души), Бразилия (195 млн. души) и Пакистан (170 млн. души) (Виж Статистически годишник на РБ, 2007 г.). От тях само САЩ са благоденстваща нация.

Глобалният подход към проблемите на човека ни подсказва, че почти 3/4 от глобалните проблеми са свързани с човешките ресурси на планетата [8]. Типични сред тях са проблемите, свързани с нарастване на населението. Световният демографски взрив и процесите, които го съпътстват – най-вече бедността и недохранването, за дълго ще предопределят икономиките на развиващите се страни. Планетарното население се увеличи от 5 на 6 милиарда души само за 12 години (на 12 октомври 1999 г. станахме 6 милиарда). Вероятно седмият милиард ще бъде факт също след 13 или 14 години, около 2012 г. Очаква се около средата на 21. век световното население да нарасне до 9 милиарда.

Според годишния доклад на ООН за населението:

- 1 милиард и 500 милиона гладуват;
- 5 милиарда живеят без канализация;

- 1 милиард са неграмотни;
- 1/3 живеят без водопровод;
- 1/4 живеят без дом;
- 1/2 от планетарното население е под 25 години;
- 95 % от световното население живее в развиващите се страни;
- 60 % от населението живее в зраговете.

В няколко района на Африка годишното производство на зърно се увеличава с 1,6 %, докато населението в същите тези райони нараства с 3,1 % годишно. В същото време естествените науки са доказали, че планетата не може да издържи енергетично, за да създаде стандарт и благоденствие, характерно за богатите държави. От всички над 170 пазарни нации около 30 са благоденстващи, докато останалите не са. Така понятията богат Север, беден Юг си остават като най-важното делене на обществата и през новия етап на глобализация. Глобализацията се съпътства от бедност, задлъжнялост, нисък жизнен стандарт и неграмотност. Това не е просто глобален проблем, а много опасен рецидив, защото обрича огромни човешки маси на изоставане извън света на благоденствието. „Световната глобализация не работи за повечето бедни по света. Не работи за околната среда. Не работи за стабилността на глобалната икономика“, пише Дж. Стиглиц в „Глобализацията и недоволните от нея“. И по-нататък: „Някои намериха лесно решение на проблема: да се откажем от глобализацията“.

Глобални проблеми на човечеството, изведени в доклада на Римския клуб от 1991г. „Първата глобална революция“, засягат такива проблеми на човешкия капитал като: недостига на енергийни ресурси, замърсяването на околната среда, недостига на водни ресурси, демографския взрив, изхранването на населението, недостига на материални ресурси, напредващата урбанизация,

кризата в образованието, ценностите и религията, проблемите на глобалния икономически растеж, глобализацията и средствата за масова информация и др. (виж 8). Типичен глобален проблем, свързан с човешкия капитал е компетентността на управляващите, или по-точно липсата на достатъчно компетентност при вземането на управленски решения за въздействие върху икономическата и социалната среда (виж 8).

Нобеловият лауреат Дж. Стиглиц твърди за „иззубването на интелектуална последователност: от МВФ на Кейнс до МВФ в наши дни“. „Концепцията на Кейнс, отбелязва Стиглиц, за фонда и за неговата роля съдържаше несъмнена последователност“.

Кейнс разкри определено несъвършенство на пазарите – причина да не се допуска безконтролното им функциониране, което би могло да се преодолее чрез колективно действие. Кейнс разкри и друго несъвършенство на пазарите: той бе притеснен от факта, че монетарната политика може да се окаже неефективна в условията на тежка стагнация... Днес обаче в МВФ доминират пазарните фундаменталисти.

Така по-голямата част от глобалните проблеми се отнасят до връзката между човешкия капитал и решаващата му роля за координацията на тези процеси от управляващия субект в най-широкия смисъл на думата. Всеки един от тези процеси е достатъчно важен, той поставя въпроси за бъдещето и формира задачи пред човечеството, които изискват нов режим на комуникация, нова технология за решения и нетрадиционни подходи към проблемите на света и неговата сигурност, а може би и оцеляване. Тъкмо в това според нас се изразяват проблемите на съвременния глобализъм. Светът става малък и пренаселен. Планетарното село е факт. През световните процеси, свързани с информационния бум и ла-

вина, информационното замърсяване и пренасищането с информация и дезинформация, глобалните мрежи състиха и пренаситиха планетарното пространство. Това е насищане на връзките по паралели и меридиани с такъв интензитет, който буквално застрашава планетата и тя се нуждае от нови решения или регламентации. Типичен пример в това отношение е протичащата сега световна финансова криза. Тя е глобална в своето проявление. Размахът и силата на тази световна грама е израз и следствие, както и доказателство за безпомощността на тези, които вземат решенията.

Едва ли има по-красноречиво потвърждение и доказателство за глобализацията от онова, което става пред очите на целия свят през последната година. Финансовите трусове по всички точки на планетата свидетелстват само за един взаимозависим и обвързан свят, предизвикан от интернационалното движение на световния капитал.

Под въздействието на протичащите глобализационни процеси, много неща в последните 15 – 20 години изглеждат по съвсем различен начин и изискват други решения за бъдещето. Нужен е интелектуален ресурс, който да се съобрази с обстоятелството, че измененията са от такъв характер, така че със старите традиционни механизми и методи отпреди 40 – 50 години вече не може да се работи. Един от тези проблеми е свързан с тревогата от изоставането в глобален план на инвестициите в човешки капитал. Обществата, изпитващи затруднения, а това са огромната част от съвременните държави, първи посягат на ресурсите за образование и здравеопазване, като ги ограничават в името на някакви по-важни и моментни, а не стратегически цели. Този факт може да се окаже с ефекта на бомба със закъснител за по-малките нации. Излишно е да се отбелязва, че човешкият капитал е най-важният

ресурс и съставна част на общественения капитал на всяка нация. В такъв случай, за да не бъдем в дисонанс с изискванията на епохата на глобализация, едно от остриетата на усилията трябва да бъдат нарастващите разходи на ресурси, които ще поддържат конкурентните предимства на най-важния производствен фактор.

Друг съществен момент, свързващ човешкия капитал с измененията, които глобализацията осъществява, се отнася до измененията в социалното познание и в частност – в икономическата наука. На практика сме свидетели на оспорване на икономически доктрини, икономически модели и подходи. Например ЕС, САЩ, Китай и други икономически центрове си оспорват водачество и се борят за налагане на виждания чрез интелектуалната мощ на своите теоретици и екипи за по-добри решения на практиката. В борбата за налагане на модел „чрез собствения стил на игра“ ще се покаже след време, вероятно след няколко десетилетия, правомерността на едно или друго решение, най-вече в икономическата област, но и в областта на социалното внедряване.

Типичен пример в тази посока бяха решенията на Китай от 70-те години на миналия век. Тогава те започнаха да реализират плавен пазарен преход, с отчитане на многолюдеността на страната и нейната уникалност; отчитаха се и редица други социокултурни, национални, философски, религиозни и други особености, което им създаде предимства. Освен това Китай преодоля политическото статукво на бившия социалистически свят, преодоля доктринерските и идеологизирани до крайност виждания за икономическия процес, в който нямаше място за развити пазарни отношения.

Още по-впечатляващи са завоюваните стъпка по стъпка позиции и набелязаните

цели в развитието на ЕС през всичките десетилетия от създаването му до наши дни. По принцип на стария континент традициите на институционализма са били винаги по-силни в сравнение с икономическата практика отвъд океана. Освен това създаването на единен стопански организъм между силни национални държави – като Франция, Германия, Италия и Великобритания, изисква съгласуване и компромиси със силна институционална намеса. Много важно обстоятелство, определящо днешния европейски социален модел е изграждането на немското социално пазарно стопанство след Втората световна война и разпространяването му и в други страни от общността, което също трябва да се разглежда като постижение на човешкия капитал.

Една особеност на новия етап, в който навлезе глобализацията, е съвпадането и с информационната епоха и изграждането на новите икономики, основаващи се на знанието. Според все повече налагащото се мнение информационната епоха е израз на поредната дълга вълна на икономическата конюнктура. Тя има информационен характер и е свързана с мощното развитие на информационните пазари, производството на информационни продукти и услуги. Очакванията са тази дълга вълна на конюнктурата да промени света поне толкова, колкото предходната в средата на миналия век, която беше технологична в своята основа. Така глобализацията наложи и глобални информационни потоци, чиито източници се познават добре. Тези нови факти трябва да ни насочат към една по-добра селекция на ползване и произвеждане на информация, както и към защита на информационното пространство от възможностите да бъде атакувано или манипулируемо, да бъдат налагани стереотипи и матрици в областта на производството и разпространението на информация. Допреди няколко десетилетия такива проблеми не съществувиха в чист

вид, особено в условията на поляризирания свят по време на студентата вълна.

За страни като България глобализацията обективно налага в условията на преход реструктуриране на елементите на икономическата и социална структура. Те засягат функционирането на сферата на услугите и тяхното доминиращо положение в информационната епоха. Изменя се представата за работно място и заетостта, защото офисът за работа е в дома. В Япония експериментално от две години висшите държавни служители изпълняват задълженията си в съответните министерства от дома. Изменят се границите и представите за работно и свободно време, както и времето за домашно производство.

Глобализацията променя философията на функционирането на силовите институции и отговорностите пред човешкия фактор в техните структури. Необходимо е изграждането на системи за глобална защита от язвите на съвременните общества – престъпността, глобалния тероризъм, наркотрафика и др. Атаките срещу Световния търговски център, кървавите атентати в южна Русия, терористичните актове в Испания, Турция, Германия и др. поставят други интелектуални задачи пред човешкия капитал, работещ в сферата на сигурността и отбраната. Това са нови функции, цели и задачи, които пречупват глобализацията през критериите за човешки капитал от друго качество, с други свойства и други комуникативни възможности.

Например редуцирането на българската армия от 120 хиляди души с две трети не е само количествен израз. Дълбоката причина е, че са се изменили задачите при новите условия в съответния сектор на отбраната на страната. Сега предизвикателствата пред най-важния ресурс на всяка една такава

организация – хората, са коренно различни и трябва да бъдат посрещани с нова функционалност и възможности. Участието в мисии по горещите точки на регионалните конфликти в състава на международни формирования изисква друга комуникативност, преодоляване на езикови бариери, работа в мрежи и информационни технологии, усвояване на стандарти, участие в мироопазващи мисии и т.н. Тези действия ще стават все повече и повече наложителни и ще променят изискванията към човешкия капитал за осъществяването на задачи от такова естество.

Едно от предимствата на глобализацията е обстоятелството, че само в сравнителен план могат да се докажат конкурентни предимства, доколкото притежаваме такива като нация. Така е, защото човешкият капитал винаги ще си остава национално обзавен в основната си част. Това произтича от начина, по който се произвежда – с държавна грижа и ресурси, както и с елементите на духовността, езика и националната култура. Конкурентните предимства в сравнителен план най-добре проличаваха още преди пазарния преход с участието на България в световното олимпийско движение, което е пример за глобализация. Освен това в сравнителен план индивидуално се доказваха хора на изкуството, изпълнители, оперни певци, висши мениджъри в световни организации и др. Когато си завоювал съответния световен връх и си първи на планетата, никой не може да ти оспорва лидерството в съответната област.

Когато наши средношколци печелят призови места на световни олимпиади по информатика, химия, биология или математика, ефектът е същият както при спорта и изкуствата. Това означава, че нашите национални школи в областта на точните науки създават конкурентен продукт като човешки капитал. Тези позиции следва да се

съхраняват именно от гледна точка на протичащата глобализация. Защото като малка нация ние не притежаваме конкурентни предимства в областта на езика, националната история, тракологията или археологията именно от гледна точка на световния информационен поток.

Много важен аспект на връзката между човешкия капитал и протичащите глобализационни процеси е шансът да се приобщим към световната наука и постиженията в съответните научни области. Това е така, защото науката винаги е имала планетарен, т.е. глобален характер. Онези стандарти, които съответните научни области са наложили, са свързани с постижения и школи, които са се формирали в продължение на столетия. Те са ангажирали и съответните национални ресурси и човешки капитал от високо качество. България като малка страна може да запази онези постижения на националната наука, създадени от нашите научни школи в годините след Освобождението. Българските академични школи в областта на математиката, медицината, биологията, химията и др. могат да продължат успешно да възпроизвеждат продукт и капацитет чрез качествен човешки и интелектуален капитал, който да бъде конкурентен в условията на глобализация. Тъкмо по тази причина не бива да се занемарява подготовката на специалисти в съответните области, в които имаме постижения като национално производство. Такива са морските специалисти, подготовката на летци, лекари, енергетици, ядрени физици, информатици, както и широк спектър от специалисти за университетската и функционалната наука. Това е така, защото в условията на глобализация загубата на конкурентни предимства не може или трудно може да бъде възстановявана.

В предговора към книгата на Дж. Стиглиц „Глобализацията и недоволните от нея“ бъл-

гарският държавен глава Георги Първанов отбелязва една много важна диалектика между глобално, регионално и национално. „Съотношението между глобалното, регионалното и националното е особено важно в Европа и по-специално на Балканите“, отбелязва той. Глобализацията като обективен процес ни задължава да се съобразим като нация с наличния потенциал – човешки, икономически, природни ресурси, социален капитал. Това ще ни създаде най-благоприятните шансове в глобален, но и в регионален план. Тези шансове свързваме с обективни гадености, които ни позволяват да се специализираме, да имаме национална „визитка“ за производство и дейности съобразно мястото ни на Балканите, климатичната зона, природните гадености и др.

Една от възможностите, които глобализацията ни създава, е да използваме управленския си потенциал и гаденостите си като нация така, че да реализираме абсолютни или сравнителни предимства. Те засягат шансовете ни с Черноморското крайбрежие и Черно море, Дунав, както и с обстоятелството, че сме възлова страна на Балканите и през нашата територия преминават пет световни транспортни коридора. Това се свързва и със шансовете ни да бъдем енергиен център и разпределител на основни потоци от газ, нефт и електрическа енергия; ще ни осигурят сравнителни предимства в чисто икономически план, но ще допринесат и за сигурността на региона, на общуване и търговски обмен с нашите съседи и партньори отново в регионален план. Тези шансове не бива да се пропускат, защото от решаването на тези въпроси на държавно равнище на практика ще зависят много неща с дългосрочно действие за българската нация.

УНСС е приемник на създадения през далечната 1920 г. Балкански близкотоизточен институт и Свободен университет. Това обстоя-

телство съвсем не е случайно, защото през годините са се афиширали и специфичните балкански проблеми. Балканите, известни в миналото като барутния погреб на Европа, но и врата към Изтока и в частност – към Близкия изток. В такъв случай задача на човешкия капитал в тази посока следва да бъде и развитието на регионалната наука чрез съответните научни центрове, които да отчитат спецификата на района. Те трябва да отразяват спецификата на икономическата и пазарната среда с техните особености и участие в международното разделение на труда. Така определени завоювани позиции следва да продължават да се развиват и чрез развитието на човешкия капитал в съответните направления. Такива са известни национални изследователски центрове, които бяха на границата на тяхното закриване. Те трябва да продължат да възпроизвеждат научния потенциал и качествения човешки капитал в областта на технологиите за производство на български вина, производство на българско розово масло, селекция на световно утвърдени сортове слънчозлед в съответните научни звена. Така по-ефективно ще използваме ресурсите, с които разполагаме, независимо от загубите покрай недалновидната ни политика в тази област.

Следва да разполагаме с национални програми за използване на водните, морските и горските ресурси, на минералните води и природните гадености за развитието на всички форми на туризма съобразно климатичните особености и предимствата на страната най-вече по отношение на съседните държави. Например настъпването на глобалното затопляне може да направи България конкурентна страна за летен туризъм спрямо средиземноморските страни и съседите ни Гърция и Турция.

Теорията за човешкия капитал извежда общото, специализираното и смесеното

обучение като инвестиционен процес. Българското общество трябва да разработи национална стратегия за подготовка на специалисти със средна и висша квалификация в условията на новия етап на глобализацията. Там следва да се даде отговор на такива въпроси като: Какви науки и участието ни в какви области ще ни осигурят предимства? В какво можем да бъдем оцетени като нация от гледна точка на човешкия и социалния капитал, който притежаваме? Къде бихме могли да придобием монополизъм, използвайки процесите на глобализация?

От гледна точка на инвестициите в човешки капитал има разлика, когато се инвестира в усвояването на информационни и комуникационни технологии и при инвестиции, тясно обвързани с нашата история, език, бит и национална култура. И в двата процеса не бива да се допуска изоставане. Следва да се ускори процесът по първото направление, защото граматично изоставане от водещите страни в това отношение. Задачите пред българската нация в близките 10 – 15 години са нейното масово ограмотяване именно в областта на информатиката, информационните и комуникационни технологии, свързани с използването на глобалните мрежи, информационните продукти и услуги.

Необходимо е обаче да се изтъкне обстоятелството, че подготовката на специалисти в областта на математиката, информатиката и други универсални области ги прави продаваеми в цял свят. От една страна, те доказват конкурентността си в личностен план. Българският специалист, като черта дори на националния характер, е силен именно в индивидуален план. Тъй като често пъти социалната тъкан и икономическите отношения му пречат да прояви своя потенциал, той търси реализация извън страната. Това рязко повишава ин-

дивидуалната норма на възвръщаемост от инвестицията. Тази практика ще продължава да се развива и в бъдеще като изтичане на качествен човешки капитал, при което българското общество ще губи качество именно от обстоятелството, че едни от най-добрите специалисти ще се реализират извън страната. Разбира се, в това отношение следва да се прави разлика между свободното движение на стоки, капитали и хора в рамките на ЕС и външната миграция в страни извън него.

Един от аспектите на глобализацията свързваме с обстоятелството, че чрез нея се създават условията за ново мислене, особено при по-младите възрастови групи. Една част от тях с основание се чувстват като граждани на планетата. Те искат да общуват помежду си интензивно, по-лесно усвояват чужди култури и чужди социални образци. Това ги прави по-мобилни, адаптивни, но и продаваеми и конкурентоспособни в личностен план. Това обстоятелство също е предизвикателство пред националния мениджмънт в условията на глобализация. Националната стратегия в тази посока следва да бъде дългосрочна, както и да се съобразява с новите реалности.

По принцип националната държава, особено когато няма голям потенциал в сравнителен план, каквато е нашата, получава и негативи в условията на глобализация. „Сега съществуват държави, пише З. Бауман, които, без да бъдат насилвани да отдават суверенните си права – активно и с готовност искат да се откажат от тях и молят суверенитетът им да бъде снет и разтворен в наддържавни формирания“ [2, с. 87]. Загубва се частичен суверенитет, макар че в областта на духовното не би трябвало да има големи и малки народи. Новото мислене трябва да ни подсказва, че това не е отстъпление от националните цели, а повеля на

Времето, в което всички вършат действия, които са обективирани по своя характер. В това отношение нашите шансове трябва да свързваме с членството в ЕС. Така както на времето формиращата се българска държава е имала шанса в зората на християнството да бъде в непосредствена близост до Византия и да оцелява през вековете.

Българската държава трябва да използва предимствата си именно в такъв смисъл, да налага по категоричен начин усещането, че ние сме част от европейската цивилизация като човешки капитал, с европейски манталитет и качество. Затова по съдба и по гадености имаме какво да гадем на обединена Европа, както и да използваме сравнителните си предимства в области, които са наш монопол. Като елемент от самочувствието на нацията те се отнасят до онова, което е модерно да се нарича социален капитал. На макроикономическо равнище това е консолидацията и обединеността на нацията около определени национални цели, принадлежност и съпричастност към определени ценности и завоевания. В случая става дума за ценностната система на българското общество, което е част от ценностната система на европейската цивилизация.

Когато разискваме проблема за човешкия капитал в условията на глобализация, трябва да имаме предвид, че ние сме от типа държави под 8 милиона души в рамките на националната територия. Освен това през последните 18 години имаме отрицателен естествен прираст и около 1 млн. и 100 хил. души икономически емигранти. Според неблагоприятните демографски прогнози, около средата на 21. век може да се сведем до малко повече от 6 млн. души. В такъв случай в още по-голяма степен важат задачите за съхранението на националните ценности и културните образци, цялото богатство на националното творчество,

създадено през времето на съществуване на българската държава.

В днешно време, в условията на глобализация, екологичните организации са загрижени от изчезването на всеки биологичен вид независимо дали става дума за разнообразието на флората, или фауната. По същия начин процесите на глобализация не трябва да нанесат удари по разнообразието от форми, образци на социален живот, обичаи, езици и други ценности, чиито носители са по-малките нации. Тях не трябва да ги заплашват опасности от претопяване и асимилация или да изчезнат завинаги техните образци на социален живот. Това обаче зависи единствено от самите тях. Глобализацията не само че не ни лишава, но ни дава и допълнителни шансове да развиваме и популяризираме нашата национална култура, която има и икономически измерения, и е съставна част на човешкия и социалния капитал.

Това са такива страни от човешкия капитал, които изразяват неговата национална багра като технология на производството му и усилия за неговото съхранение и умножаване. В по-широк план това са националните завоевания в областта на етнокултурата, творчеството в най-широкия смисъл на думата, националната памет и патриотизъм, които са реален икономически ресурс. Това са и националните постижения в сферата на науката и откривателството.

Глобализацията трябва да ни даде шансове и в тази посока. Тогава няма да важи казаното от Мерсия Макгермот в нейната книга за Васил Левски, че ако той беше герой на една голяма нация със световен език, неговото име щеше да бъде широко известно по планетата. Българското общество следва да направи така, че да използва максимално предимствата на глобализацията, без да губи позиции в каквато и да било об-

ласт от нейното настъпление. Успешното ни вписване в тези процеси е условие българската нация да създаде благоденствие, жизнен стандарт и конкурентност. Това ще ни позволи да инвестираме все повече в човешки капитал, а човешките ресурси на нацията да бъдат нейната най-важна визитка пред света.

Литература

1. Сорос, Дж., О глобализации, М., Эксмо, 2004.
2. Бауман, З., Глобализацията, последиците за човека, ЛиК, С., 1999.
3. Олброу, М., Глобалната епоха, Обсидиан, С., 2001.
4. Търоу, Л., Бъдещето на капитализма, Изд. „В. Люцканова“, С., 2000.
5. Първата глобална революция, С., 1991.
6. Статистически справочник, НСИ, 2005 г., 2006 г. 2007 г.
7. Тошкова, Св., Теории за глобалното бъдеще. Икономически и социални проекции, УИ „Стопанство“, С., 2005.
8. Пипев, Ив., Глобализацията, Същност, проблеми последици, Булвест 2000, С., 2001. **ИИ**